

Proloog

Toen ik elf was keerden we terug naar Congo. Het was 1987, en het land heette toen Zaïre. Voor mijn ouders was het een terugkeer naar een vertrouwd thuis, voor mij een reis naar een plek die ik nauwelijks kende, ook al was ik er geboren. Als kleuter was ik met mijn ouders en zussen naar België verhuisd, en mijn herinneringen aan Congo waren vaag en vluchtig. Toch voelde de reis als een thuiskomst, alsof ik eindelijk het land zou leren kennen waarover ik zoveel had gehoord.

Zaïre was overal aanwezig in ons huis in België. In de schilderijen en maskers aan de muur, in de lange gesprekken onder volwassenen, in de geur van mijn moeders gerechten, in de Lingala-woorden die door ons Frans heen klonken. Maar wat het écht betekende om daar te zijn had ik nooit begrepen. Tot we in Lubumbashi arriveerden, een stad in het uiterste zuiden van de provincie Katanga. De zon straalde, de hemel was felblauw, en er groeiden majestueuze palmbomen in onze tuin. Ik voelde me betoverd door het licht, de kleuren en het huis waar we gingen wonen.

Toch was er iets vreemds aan die stad. Overal zag ik het gezicht van president Mobutu, vaak met pompeuze titels erbij: *'Le Guide Suprême'*, *'Le Père de la Nation'*. De blik in zijn ogen was streng en zelfverzekerd. Zijn beeld was onont-

koombaar; het hing aan muren, prijkte op enorme reclameborden en keek zelfs neer op schoolpleinen en fabrieken. Wat me opviel was dat er soms nog een ander gezicht naast dat van Mobutu te zien was. Een man met een bril, een snor en een klein baardje. Hij stond altijd een beetje in de schaduw, alsof hij erbij hoorde, maar toch niet helemaal.

Toen we op een dag met de wagen naar het centrum reden, vroeg ik aan mijn vader: 'Wie is die man naast Mobutu op de borden?' Mijn vader keek me aan met een even verbaasde als geamuseerde glimlach. 'Maar dat is Lumumba,' zei hij. 'De held van de natie.' Ik knikte alsof ik het begreep, maar in werkelijkheid zei die informatie me niet zoveel. 'Leeft hij nog?' vroeg ik. Mijn vader schudde langzaam zijn hoofd. 'Nee, hij is vermoord, vlak na de onafhankelijkheid. Maar hij is de man die ons land onafhankelijk heeft gemaakt. De eerste democratisch gekozen premier.' 'Waarom is hij dan vermoord?' vroeg ik verbaasd. Mijn vader keek me aan, en zijn stem kreeg iets plechtigs, alsof hij wist dat het antwoord me lang zou bijblijven. 'Dat is een ingewikkeld verhaal,' zei hij. 'Maar laten we zeggen dat hij te onafhankelijk was. Dat vonden de Belgen en de Amerikanen niet goed. En daarom hebben ze hem laten vermoorden.'

Ik zweeg terwijl mijn blik afdwaalde naar een van de borden met Mobutu en Lumumba. Ik geloof dat ik toen beseftte dat de geschiedenis niet alleen uit feiten, data, namen en plaatsen bestond, maar ook uit geheimen en leugens. Later, toen ik volwassenen onder elkaar hoorde praten, begreep ik dat Mobutu wellicht zelf een niet onbelangrijke rol had gespeeld in de dood van Lumumba. Toch had hij hem uitgeroepen tot 'held van de natie', om zo zijn eigen populariteit veilig te stellen bij de bevolking, die Lumumba nog altijd zag als hun vermoorde leider.

Maar wie was Lumumba echt? Waarom was hij zo belangrijk? Waarom was hij gevreesd en geliefd? Het waren vragen die me niet meer zouden loslaten. En hoe ouder ik werd, hoe meer ik ontdekte – via de verhalen van mijn vader, en via boeken en artikelen. Lumumba werd voor mij meer dan een gezicht op een propagandabord, meer dan iemand die uitgeroepen was tot held van de Congolese natie. Hij werd het begin van een zoektocht. Een zoektocht naar de waarheid, waarbij ik zonder het echt te beseffen ook mijn eigen politiek bewustzijn ontwikkelde.

Patrice Lumumba (1925-1961) werd geboren in de provincie Kasai, in het diepe binnenland van het koloniale Belgisch-Congo, exact een eeuw geleden. Hij groeide op als zwarte man in een wereld waarin racisme, seksisme, kolonialisme en het extreme geweld dat daarmee gepaard ging door de machthebbers als normaal en vanzelfsprekend werden gezien. In zijn strijd tegen deze vormen van ongelijkheid en onderdrukking en voor de onafhankelijkheid van Congo liet hij al jong het leven. Hij was nog geen zesendertig toen hij in de oorlog die na de onafhankelijkheid van Congo uitbrak vermoord werd door Kantangese politici, met de medeplichtigheid van Belgische politieambtenaren. Zijn lichaam werd door Belgische rijkswachters en hun handlangers in zuur opgelost om elk spoor van zijn bestaan uit te wissen. Maar dat is niet waar dit boek over gaat. Over zijn brute einde is immers al een hoop geschreven.²

Waar dit boek wel over gaat is het gedachtegoed van Lumumba. De laatste jaren krijgt hij steeds meer erkenning en is er sprake van eerherstel, zo blijkt bijvoorbeeld uit de plechtige uitvaartceremonie die in 2022 live op de Belgische nationale omroep werd uitgezonden, inclusief officiële

le excuses van de Belgische overheid voor haar rol bij de moord. Ook werd in 2018 een Lumumba-plein ingehuldigd in Brussel en besloot Stad Gent in 2025 om een nieuw park naar hem te vernoemen.* Toch blijft Lumumba vooral bekend als politicus die gefaald heeft – in het beste geval een moedig vrijheidsstrijder, maar voor sommigen ook een naïeve en soms zelfs gevaarlijke oproerkraaier en ‘communist’. Het helpt verklaren waarom hij als jonge man uit de weg is geruimd. Als je zijn eigen woorden erop naleest, komt er echter een heel ander beeld naar voren.³ Dat is waarover dit boek gaat. Wat had Lumumba te vertellen? Wat wilde hij doen? Waren zijn ideeën radicaal, en zijn ze vandaag de dag nog relevant?

Je zou kunnen zeggen: woorden zijn maar woorden. Wat echt telt zijn de daden, want daaruit blijkt waar Lumumba voor stond. Maar heeft hij überhaupt de kans gekregen om te handelen? Een poging daartoe heeft hij in elk geval gedaan. In zijn eerste week als premier moest hij ingrijpen na een muiterij van de Congolese soldaten tegen de Belgische officieren. Het Congolese leger stond na de onafhankelijkheid nog altijd onder leiding van witte Belgen, en om daar verandering in te brengen zette Lumumba na het protest van de soldaten de ‘afrikanisering’ van het officierskorps in gang. Dat was een krachtige beslissing, maar het leidde direct tot Belgische militaire interventies en gewelddadige reacties.

Daar bleef het niet bij. Lumumba reisde de wereld rond,

* Het Lumumba-plein in Brussel is weinig meer dan een naambord bij een stuk trottoir dat effectief onderdeel is van het Bolwerkplein. Het gaat om een smalle strook van vijftien bij vijftig meter tussen een taxi-standplaats en een metrostation. Geen enkel gebouw op die plek zal ooit het adres ‘Lumumba-plein’ dragen.

wanhopig op zoek naar steun om de soevereiniteit van Congo te beschermen tegen Belgische inmenging. Zelfs bij de v's klopte hij aan, maar zij weigerden alle steun. Geen tien weken na zijn eerste hervorming volgde een door Belgen en Amerikanen gesteunde staatsgreep, onder leiding van Mobutu. Lumumba werd onder huisarrest geplaatst, acht weken later gearresteerd en zes weken daarna geëxecuteerd. Zijn tijd op aarde was kort, en heel veel heeft hij niet kunnen doen. Dat was niet uit onvermogen, maar omdat hij vanaf dag één actief werd tegengewerkt.

Lumumba is ondertussen meer icoon dan persoon.⁴ Hij is een van de historische figuren van de Afrikaanse vrijheidsbewegingen geworden, iemand die tot de verbeelding spreekt en emoties oproept, maar over wie de meeste mensen eigenlijk weinig weten. Misschien ken je het verhaal van zijn onafhankelijkheidsspeech op 30 juni 1960, die als schandelijk werd afgeschreven, en weet je dat hij zeven maanden later vermoord is. Meestal blijft het daarbij.

Lumumba is na zijn dood door diverse politieke stromingen zowel gebruikt als misbruikt. Het witte establishment beschuldigde hem van communisme en antiwit racisme, terwijl pan-Afrikanisten hem juist prezen als toonbeeld van Afrikaanse trots. Politieke leiders die na hem kwamen, zoals de presidenten Joseph Mobutu en Laurent-Désiré Kabila, gebruikten zijn persoon om hun eigen bewind te legitimeren. Daarbij grepen ze terug naar zijn pan-Afrikaanse visie over eenheid en trots en bewezen ze lippendienst aan een aantal van zijn ideeën, ook al stond hun eigenlijke politiek en economisch beleid er haaks op. Maar ongeacht wat Lumumba écht te zeggen had of heeft proberen te doen: voor bijna alle Congolezen – zeker die in de diaspora – is hij de

belichaming geworden van het onafhankelijke Congo, de grote nationale held. Lumumba wist tijdens zijn leven met zijn visie en retorisch talent de zwarte bevolking van Congo een andere wereld voor te spiegelen, een waarin ook zij als volwaardige mensen golden. Hij enthousiasmeerde de massa's. Tegelijk maakte hij het witte establishment daarmee overduidelijk bang, en tot op vandaag wordt hij door sommigen afgedaan als polariserend, ondankbaar en gevaarlijk.

Dat is onterecht. Niet alleen was Lumumba geen communist, hij was ook geen polariserende figuur maar vooral een bruggenbouwer. Bovendien blijkt duidelijk uit zijn geschriften dat hij openstond voor nieuwe ideeën en analyses. Het enige extremistische aan hem was zijn geloof in humanisme en een totaal nieuwe wereldorde waarin alle mensen gelijkwaardig waren. Een wereldorde waarin racisme geen plek had en er ook sprake was van gendergelijkheid. Daarmee was Lumumba zijn tijd ver vooruit. Hij keek overal met een kritische blik naar, zowel de westerse aspiraties als de Congolese tradities, en altijd was hij op zoek naar rechtvaardigheid. Dat is misschien juist wat hem zo 'gevaarlijk' maakte. Vriend en vijand zijn het over één ding eens als het over Lumumba gaat: hij had een scherpe geest, was bijzonder eloquent, en wist met zijn talent als publiek spreker in vele talen de massa's te mobiliseren.

In zekere zin was Lumumba ook een product van de koloniale 'beschavingsmissie'. In 1954, als jongeman van negenentwintig jaar, behaalde hij zijn *carte d'immatriculation*, wat hem in het koloniaal systeem de zeer moeilijk te verkrijgen status van *évolué* gaf. De *évolués* waren een groep door scholing ge-europeaniseerde Afrikanen die de hoogste formele positie hadden die zwarte inwoners van de kolonie konden